

PROEVEN VAN DIALECT

Bloedworsten, snoep en ander leuks uit de keuken

[Ton van de Wijngaard &
Veronique De Tier']

Heb jij ook zo'n trek in wat ... dialect? Dan laten we je graag meegenieten van onze culinaire rondreis op 12 maart 2005 in Ede (Gelderland) in het congrescentrum De Reehorst. Geen gewone culinaire reis, maar een taalkundige. Die dag vindt namelijk de achtste editie van de tweejaarlijkse Dialectendag plaats, een Vlaams-Nederlands gebeuren waarbij aan de hand van een thema de Vlaamse en Nederlandse dialecten onder de loep genomen worden. De toegang is overigens geheel gratis! Deze editie zal baden in een culinair sausje. Jan Stroop en Joep Kruijzen brengen tijdens het ochtendprogramma als het ware het voorgerecht. In het namiddagprogramma komt de keuken aan bod in enkele workshops, als een

nagerecht. Het hoofdgerecht op culinair vlak die dag is echter het Dialectenboek waarin de diverse regio's aan bod komen met hun spectaculairste taalkundige culinaire weetjes. Meer over de Nederlandse Dialectendag leest u op de volgende pagina's. Wil u al een voorproefje van wat u te wachten staat?



Bloedworst met appelschijfjes. ©VLAM

BLOEDWORST

Laten we ons gastronomisch weekend dan maar beginnen in Limburg met bloedworst. Het is eens wat anders. Bloedworst werd, behalve met het bloed van het varken, vervaardigd met stukjes spek, beschuit en wat kruiden. Nadat de ingrediënten in een schoongemaakte darm waren gedaan, werd het geheel ongeveer een uur gekookt in water. Daarna liet men de worst hangend afkoelen. Tot slot werd de worst gebakken, waarbij soms stukjes zure appel in de pan werden toegevoegd.

In Belgisch-Limburg kent men het vooral als *pens* en *worst* en samenstellingen daarmee. *Pens* is een ontleening uit het Franse *panse* 'dierenmaag'. Het Belgisch-Limburgse *pens*-gebied vormt de uitloper van een groter Brabants gebied waar *pens* ook de

algemene benaming is voor 'worst' en meer specifiek voor 'bloedworst'. In het uiterste noorden in Limburg, in een deel van Brabant en hier en daar ook nog in het oosten van Oost-Vlaanderen gebruikt men *beuling* of *bulling*. Het Middelnederlands kende vormen als *bodelinc*, *bolinc* en *beulinc* in de betekenis 'darmen, worst'. Het woord is van Romaanse oorsprong en gaat terug op een ontleening aan een Latijns woord *botellus* 'worstje'.

In heel veel dialecten, o.a. de dialecten in het oostelijk deel van Belgisch-Limburg en een groot deel van Nederlands-Limburg, komt vooral *bloedworst* voor met diverse plaatselijke uitspraken als *bloeiwòrs(t)*, *bloodwòrs*, *bloodwòrsj*, *blòdwoeësj* en *bloodweurs*. In Gent hoor je *bloewuste*, iets verder weg ook *bloesausietse*.

Opvallend is verder ook nog een benaming die vooral rond de Germaans-Romaanse taalgrens opduikt: *trip* of *trup*, *bloodtrip* of *bloodtrup*. *Trip* of *trup* was vroeger in een vorm *triep* of *trip(e)* ook in het Nederlands bekend, maar tegenwoordig is het woord alleen nog maar in de Zuid-Nederlandse dialecten gebruikelijk. Ook in het Waals is het bekend in de vorm *tripe* met als betekenissen 'darm, ingewanden' en 'pens, hart, nieren als vleesspijs'.

De benaming *poetes* of *poettes* voor 'bloedworst' komt in Nederlands-Limburg alleen voor in de dialecten in het zuidoosten van de provincie. Ook in de dialecten van de Voerstreek en in het Duitstalig gebied van de provincie Luik is het woord gebruikelijk. Zo kent men in de Voerdorpen ook *poetesesòp* 'het water waarin de bloedworst gekookt werd; het geheel werd met uien als soep opgedist' en *poetesekirmes* 'het feestmaal dat door de boeren werd gehouden wanneer er een varken was geslacht'. De verspreiding van het woord *poettes* in de Limburgse dialecten vormt een uitloper van een groot Rijnlands gebied. Het grondwoord *poet* vinden we er ook terug in *budden* 'Kuhmagen' en *gebütt* 'de

ingewanden van het slachtvee en dan met name long, lever, hart en nieren' en in het woord *gepüts* 'ingewanden, gedarmte'. Het Akens dialect gebruikt een vergelijkbare vorm *jepüttes*. Al deze varianten gaan terug op een woord uit het Latijn, *botulus*, dat zowel 'worst' als 'darm, ingewand' kan betekenen en dat we in de vorm *botellus* 'worstje' al eerder zijn tegengekomen. Het Kerkraadse *poettes* en het Lommelse *beuling* blijken dus verre (taal)verwanten van elkaar te zijn: beide woorden stammen af van eenzelfde Latijnse vorm.

De term *sjwatse Frens* ('zwarte Frans') heeft slechts een klein verspreidingsgebied (o.a. Kerkrade en Sijpeveld), maar ook het Akens woordenboek vermeldt het als *schwazze Fränz*. De benaming *sjwatse Frens* wordt in het Kerkraads trouwens niet alleen voor 'bloedworst' gebruikt, maar ook in de betekenis 'steenkool'.

Niet alleen Limburg kent bloedworsten, ook in andere streken komt het voor. In Zeeuws-Vlaanderen eten ze *meren*, in West-Vlaanderen *bloelingen* en in Oost-Vlaanderen komt naast *bloewuste* ook wel *bloesaucisse* voor. Verder hoor je ook nog *zwarte pense*, *bloedtriepe*, enz.

BALKENBRIJ

Tijd voor het tweede product op ons menu, een product dat met ongeveer dezelfde ingrediënten wordt samengesteld, nl. balkenbrij. Balkenbrij is niet overal bekend, maar het levert in de dialecten allerlei benamingen op, zoals het Limburgse *kreboet*, met diverse uitspraakvarianten als *krepoet*, *kerboet*, *karboet*, *keboet*, *korboet* en *krapoet*. Al deze vormen gaan waarschijnlijk terug op een Nederlandse vorm *kruipuit*. Men gaat ervan uit dat het gerecht deze benaming heeft gekregen doordat de brij tijdens het bakken, zeker wanneer hij in een darm zit, de neiging heeft om daar uit te kruipen. In het Rijnland treffen we *krepoet* in dezelfde betekenis tegen de grens met Nederland aan.

De dialecten in de omgeving van Roermond hebben dan weer een ander woord, *tuut*, dat ook aan de Belgische kant van de grens bekend is. De herkomst van *tuut* blijft onduidelijk. Mogelijk betreft het hier een klankschilderend woord. Deze verklaring lijkt aannemelijk als we bedenken dat het gerecht in het Rijnland ook als klappertuut bekend is. In de Rijnlandse dialecten worden er meer van dit soort klankschilderende woorden voor 'balkenbrij' gebruikt, zoals *dätsch*, *knabbeldants* en *knabbedap*.

De benaming *balkenbrij*, *balkebrie* duikt vooral in de dialecten van Midden- en Zuid-Limburg op. Hoewel dit woord van oorsprong Gelders was, is het inmiddels ook de benaming in het AN geworden. De herkomst van het woord is enigszins onduidelijk. Enerzijds tracht men het te verklaren door het feit dat het gerecht vroeger in een doek geknoopt aan een balk in huis werd opgehangen (verg. ook *hangop*). Anderzijds wordt ook een verband gelegd met de Middelnederlandse vormen *balch*, *ballich* 'buik, ingewanden van de slacht' en *gebalchte* 'darmen, pens'.

In Zuid-Limburg vinden we, naast het hierboven al genoemde *poettes*, als benaming voor balkenbrij ook *pannas* terug. Het woord is ook in grote delen van het Rijnland bekend en is een volksetymologische vervorming van *panharst*. Het tweede deel van het woord, *harst*, vinden we ook terug in het Middelnederlandse

harst(e), *herst(e)* 'gebraden stuk vlees'. Dit zelfstandig naamwoord hoort bij een werkwoord *harsten*, *hersten* 'braden' en een zelfstandig naamwoord *harst* 'droogoven'. In het Oudhoogduits bestond een werkwoord *hersten*, *harsten* en in het Middelnederduits *harsten*, beide in de betekenis 'roosteren' of 'braden'.

SNOEPEN

Na een wat bloederig begin, kunnen we iets zoets gebruiken en zullen we maar even een snoepje zoeken. Zoetekauwen *snoepen*, *snoeben*, *snoeperen*, *smokkelen*, *snuisteren*, *smuisteren*, *smosteren*, *smokkelen*, *slikken*, *slokken*, *sneuken*, *sneukeren*, *sneukelen*, *snoekeren* en *snuien* er ongetwijfeld op los. Veel woorden voor snoepen beginnen met sn-, sm- of sl-. Volgens etymologische woordenboeken zijn woorden met sn- vaak te herleiden tot 'iets dat scherp naar voren steekt, neus'. Denk maar aan snuit en snavel en snoet.

De snoepwerkwoorden zijn vrij vaak frequentatieven. Dergelijke werkwoorden, die meestal eindigen op -elen en -eren, wijzen op een herhaald bewegen. Dat houdt hier uiteraard verband met de herhaalde bewegingen die bij het snoepen – althans in de meeste gevallen – nodig zijn. Snoepgoed slik je immers niet in één keer in. *Snoepen* zou verwant zijn met *snappen*, dat 'happen' betekent. Enige verwantschap met snoep zie je nog in het woord *versnapering*. Ook *sneukelen* zou hieraan verwant zijn. *Smokkelen* is verwant met een ander werkwoord, nl. *smuigen*/*smuiken*. En *snuisteren* kan misschien wel direct in verband gebracht worden met *snuit*, *snoet*. Al dat snoepgoed heeft ook nog leuke namen. Of had ... De snoepgewoonten van onze kinderen zijn wellicht niet meer dezelfde als pakweg twintig jaar geleden. De keuze is enorm toegenomen. Maar wellicht kent u nog de *nonnebillen* of het *oude-meetjesvlees*? In een groot gedeelte van Vlaanderen was dit langwerpige snoepje in roze en wit bekend als een *vleesje*. In Zeeuws-Vlaanderen heet het *spek*. Hier en daar in Vlaanderen is het bekend als een *slappe*, een *slappe*



Nonnevlees. ©Huis van Alijn

jan, een *slappe dees*, een *slappe piele* of een *slappe saucisse*. In West-Vlaanderen en de Denderstreek gebruiken ze namen als *rekkejtjek* en *rekkebezze*. En ongetwijfeld kan hier nog een reeks aan toegevoegd worden. Dit snoepgoed, roze en wit, is inderdaad een nogal uittrekbare, slappe massa, wat dus aanleiding geeft tot beeldende en nog iets meer tot de verbeelding sprekende namen. Ook niet onbekend zijn de *muilen-* of *smoelentrekkers!* En kent u ook *jodevergif* en *jodelak*? Het zijn snoepjes uit druivensuiker in de vorm van een schaarjtje. Pepermuntjes zijn geliefkoosde snoepjes voor in de kerk. Dat vind je terug in woorden als *karkevoer* ('kerkenvoer').

SLAPPE KOFFIE

Om ons gastronomisch dagje te beëindigen kiezen we nog voor koffie, maar dan wel slappe koffie of een kopje *voor de familie van de man* of *koffie van de lange arm*. Er is een enorme rijkdom in de naamgeving van slappe koffie. Bekend zijn benamingen als *sloot-*, *goot-*, *spoel-* en *afwaswater*. Deze behoeven ook geen verdere uitleg. Dat de kleur van de koffie eerder aan de lichte kant is en lijkt op spoelwater en slootwater, laat niets aan de verbeelding over. Ook *loog* en *juche* wijzen in deze richting. De koffie wordt ook dikwijls benoemd door het bijvoeglijk naamwoord 'slap' voor een ander woord te plaatsen: *slappe kadee*, *slappe willie*, *dunne slierp*. Het doorzichtige karakter ervan is ongetwijfeld ook te vinden in *pompwater*. Ook modderachtige en slijmachtige woorden zijn graag gezien, of

woorden waarmee bepaalde onzuiverheden worden benoemd: *zwol*, *zwadder*.

Ook urine speelt vrij vaak een rol in de naamgeving. Voorbeelden te over: *mierezeik*, *dunne pis*, *merelpis*, *muggenpis*, *kloekepis*, *pissewei*, *merriezeik*, *paardezeik*, *nonnepis*, *oude pis*, ... De te grote hoeveelheid water wordt dan weer benoemd in de West-Vlaamse woorden *swieseling* en *swieselswangel*.

Maar er zijn ook enkele minder herkenbare woorden. Het meest algemeen voorkomende woord in Noord-Brabant is bijvoorbeeld *loerie*, dat wellicht verwant is met *loeder* en *loet* die in de provincie Antwerpen veelvuldig voorkomen en wellicht ook met *leut* en *leuter*. *Schuddekul* – een overwegend Brabantse/Limburgse benaming – moet koffie zijn 'van weinig belang'. Volgens het WNT kun je het vergelijken met de *kul* van *flauwe kul* of *zatte kul*.

En zouden begijntjes hun koffie echt zo gedronken hebben als de in Limburg opgegeven naam *begijnenkoffie* suggereert?

UITLEIDING

In dit artikeltje hebben we slechts een summier voorbeeld gegeven van enkele begrippen die in de dialecten de moeite waard zijn om te bekijken. Sommige zaken behoren al tot een lang, of minder lang, verleden. Onze kinderen weten ongetwijfeld al niet meer hoe bloedworst gemaakt wordt, laat staan dat ze het nog eten. Dat geldt evenzeer voor balkenbrij dat minder verspreid is dan de bloedworst. Ook in snoepgoed verandert alles heel snel. De snoepjes die onze kinderen eten, zien er heel wat anders uit dan de snoepjes van onze oma's. Maar de woorden voor snoepen veranderen wellicht niet in hetzelfde tempo. En dat taalgebruikers zeer beeldend met de taal overweg kunnen, blijkt uit de enorme hoeveelheid benamingen die er bestaan voor de slappe koffie. Natuurlijk hopen we u nu warm gemaakt te hebben om deel te nemen aan onze Dialectendag in Ede. Meer informatie hierover vindt u hierna. Bent u geïnteresseerd in het Dialectenboek waarin heel wat culinaire dialectwoorden te vinden zullen zijn, dan kunt u na 12 maart bij het Vlaams Centrum voor Volkscultuur informeren. Bij hen kunt u vanaf nu ook inschrijven voor de Nederlandse Dialectendag zelf. ■



slappe koffie wld

∩ loerie	(46)
○ zwadder	(38)
○ mierezeik	(29)
∗ loeder	(13)
□ schuddekul	(12)
□ slappe koffie	(10)
∩ poelie	(8)
□ dunne koffie	(8)
□ kloekepis	(8)
∩ flut	(7)
∩ klets	(7)
∩ sloorgiet	(6)
∩ peut	(6)
∩ schotelwater	(6)
∩ afwaswater	(5)
∩ loer	(5)
∩ loetar	(5)
□ paardezeik	(5)
∩ pis à la vache	(5)

1 Ton Van de Wijngaard is verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en het Bureau Streektaal Nederlands-Limburg in Roermond. Veronique De Tier werkt als redacteur van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten aan de Universiteit Gent en is deeltijds consultant streektalen in Zeeland bij de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Voor dit artikel werd o.a. gebruik gemaakt van eerder gepubliceerde teksten en ongepubliceerde teksten van Jacques Van Keymeulen en Ines Blomme. Zij schreven in het verleden over snoepen en slappe koffie in o.a. de medewerkerscontacten van WBD, WLD en WVD. Zie daarvoor Ines Blomme, Zwadder, peut, schuddekul, flut of klets. Slappe koffie in de Brabantse dialecten, *Over Taal*, 41 (2003) 4, p.79-82; Ines Blomme, Slappe koffie, *Medewerkersblad van WBD en WLD*, 12 (2001) 1, p.10-16; J. Van Keymeulen, Woorden om van te snoepen, *WVDKontakt. Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (1988/2), p.10-16; (1989/1), p.10-16; (1989/2), p.13-16